

บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม

งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในภาษาอังกฤษประกอบด้วยงานเขียนที่สำคัญ 2 ชิ้นประกอบด้วย ‘ทฤษฎี ปฏิบัติการทางทฤษฎี และการก่อรัฐของทฤษฎี: อุดมการณ์และการต่อสู้ทางอุดมการณ์ (Theory, Theoretical Practice and Theoretical Formation: Ideology and Ideology Struggle)’ ต่อไปขอเรียกว่า ‘TTPTF’ ที่ตีพิมพ์ในปีคริสต์ศักราช 1965¹⁸ และ ‘ว่าด้วยการผลิตซ้ำระบบทุนนิยม: อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ (On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses)’ ที่ตีพิมพ์ในปีคริสต์ศักราช 2014¹⁹ หรือที่จะเรียกต่อไปว่า ORC ในขณะที่งานเขียนที่มีชื่อเสียงที่สุดของอัลตุสแซร์เรื่อง ‘อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ในรัฐ’²⁰ (Ideology and Ideological State Apparatuses)’ ต่อไปขอเรียกว่า ‘ISA’ ที่ตีพิมพ์ในปีคริสต์ศักราช 1969²¹ และเป็นงานเขียนที่ถูกแปลเป็นภาษาไทยโดยกาญจนา แก้วเทพ²² เป็นส่วนหนึ่งของ ORC ในขณะที่งานเขียนชิ้นอื่น ๆ ของอัลตุสแซร์จะมีการกล่าวถึงแนวคิดเรื่องอุดมการณ์อยู่บ้าง ไม่ว่าจะเป็น ‘สำหรับมาร์กซ (For Marx)’²³ หรือ ‘การศึกษาเรื่องทุน (Reading Capital)’²⁴ ‘ปรัชญาสำหรับผู้ไม่ใช่ชนกปรัชญา (Philosophy for non-philosopher)’²⁵ และ ‘ในทางปรัชญาจะเป็นมาร์กซิสได้อย่างไร (How to Be a Marxist in Philosophy)’²⁶ แต่จะให้ความสำคัญกับงานเรื่อง TTPTF, และ ORC เป็นหลัก

การศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในภาษาไทยจะพบว่ามีการศึกษาในการประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ โดยสามารถเรียงการใช้แนวคิดอัลตุสแซร์ในบทความวิชาการและบทความวิจัยตามลำดับเวลาได้ดังนี้

¹⁸Louis Althusser, “Theory, Theoretical Practice and Theoretical Formation: Ideology and Ideological Struggle,” in *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists & Other Essays*, trans. James H. Kavanagh (London; New York: Verso, 1990).

¹⁹Louis Althusser, *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*, trans. G. M. Goshgarian (London; New York: Verso, 2014).

²⁰ประเด็นเรื่องการแปลความว่า ‘อุดมการณ์ของรัฐ’ หรือ ‘อุดมการณ์ในรัฐ’ จะอภิปรายในบทต่อไป

²¹Louis Althusser, “Ideology and Ideological State Apparatuses,” in *Lenin and Philosophy, and Other Essays*, trans. Ben Brewster (London: New Left Books, 1971).

²²หลุยส์ อัลตุสแซร์, อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ = *Ideologic et Apparils Ideologifucs d’Etat*, trans. กาญจนา แก้วเทพ (กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529).

²³Louis Althusser, *For Marx*, trans. Ben Brewster Brewster (London: Allen Lane, 1969).

²⁴Louis Althusser and Étienne Balibar, *Reading “Capital”* (London: NLB, 1970).

²⁵Louis Althusser, *Philosophy for Non-Philosophers*, trans. G. M. Goshgarian (New York: Bloomsbury, 2017).

²⁶Louis Althusser, *How to Be a Marxist in Philosophy*, trans. G. M. Goshgarian (London; New York: Bloomsbury Academic, 2017).

ธีรณรงค์ สกกุลศรี กนกวรรณ ธราวรณ และ คมกฤษ ตะเพียนทอง ได้ศึกษาเพศ (sex) โดยอาศัยแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์เพื่ออธิบายความไม่เท่าเทียมทางเพศที่เกิดจากการผลิตซ้ำโครงสร้างอำนาจระหว่างเพศที่ไม่เท่าเทียมกันผ่านอุดมการณ์ในการสร้างองค์ประธาน (subject) ที่ขึ้นตรงต่อองค์ประธานหลัก (Subject) ผ่านระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจหนึ่ง ๆ เพื่อความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันนี้สามารถดำเนินต่อไปอย่างราบรื่น ไม่ปรากฏว่ามี การต่อต้าน²⁷

สุนทร ค่ายอดเป็นหนึ่งในนักวิชาการไทยที่นำแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์มาใช้อย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นในงานเขียนเรื่อง อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในเอกสารโบราณล้านนา²⁸ ที่อาศัยแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ตามการตีความของกาญจนา แก้วเทพในการจำแนกอุดมการณ์เป็นอุดมการณ์หลัก, อุดมการณ์ทางเลือก และอุดมการณ์ตรงกันข้ามในการอธิบายการผลิตซ้ำอุดมการณ์เพื่อรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งในบทความวิจัยนี้คือการอธิบายว่าอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมคืออุดมการณ์หลักของชนชั้นนำล้านนาโบราณ²⁹

สุนทร ค่ายอดและสมพงศ์ วิทย์ศักดิ์พันธุ์ ได้ศึกษาอุดมการณ์ล้านนานิยมโดยอาศัยแนวคิดของอัลตุสแซร์เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ถูกผลิตซ้ำผ่านอุดมการณ์ โดยให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ ‘ล้านนานิยม’ ว่าใครเป็นผู้มีอำนาจในการผลิตซ้ำอุดมการณ์ และผลิตซ้ำอุดมการณ์ดังกล่าวเพื่ออะไร ผ่านการศึกษาเพลง วรรณกรรม และตัวบทต่าง ๆ³⁰ หรือการศึกษาของสุนทรใน ‘อุดมการณ์ล้านนานิยม’ ที่เพิ่มเติมเนื้อหาในการวิเคราะห์ในวรรณกรรมภาคเหนือโดยอาศัยแนวคิดหรือกรอบทฤษฎีของอัลตุสแซร์³¹

วัฒนาพร นนลือชา และอุมารินทร์ ตูลารักษ์ ได้อาศัยแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการอธิบายประเภทต่าง ๆ ของอุดมการณ์ที่ปรากฏในละครสมัยของขวัญของไทย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าวัฒนาพร และอุมารินทร์ ได้อ้างกรอบหรือแนวคิดในการอธิบายว่ามาจากอัลตุสแซร์ อาศัยความหมายของอุดมการณ์ว่า “อุดมการณ์เป็นลักษณะของชุดความคิด ระบบความเชื่อ ที่สามารถหยั่งลงไปถึงจิตสำนึกให้คนปฏิบัติตาม”³²

เมธาวิ โหละสุดที่ศึกษาการวิพากษ์กระบวนการสร้างผลิตซ้ำความงามผ่านนิทรรศการ ‘ไฉไลไปไหน’ โดยอาศัยแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการการสร้างผู้กระทำ (interpellate) ผ่านกลไกทางอุดมการณ์ เช่น พิธีกรรม ภาพเขียน งานศิลปะ ที่มีอยู่ในการดำรงอยู่ทางวัตถุ (material existence) และ

²⁷ธีรณรงค์ สกกุลศรี, กนกวรรณ ธราวรณ, and คมกฤษ ตะเพียนทอง, “พันธนาการข้ามยุค: อุดมการณ์เพศคติน (ไม่เคย) ได้,” *Asian Journal of Arts and Culture* 17, no. 2 (January 12, 2018): 95–96.

²⁸สุนทร ค่ายอด, “อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในเอกสารโบราณล้านนา,” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา* 2, no. 3 (2557): 57–68.

²⁹สุนทร ค่ายอด, 66.

³⁰สุนทร ค่ายอด, “จาก ‘ขอน้ำท่วม’ ถึง ‘เพลงผาวังซู้’ สู่ ‘ผ้าขึ้นน้ำท่วม’: การต่อสู้ด้วยภาษา และอุดมการณ์ล้านนานิยม,” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้* 3, no. 2 (2558): 28.

³¹สุนทร ค่ายอด and สมพงศ์ วิทย์ศักดิ์พันธุ์, “‘อุดมการณ์ล้านนานิยม’ ในวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ,” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้* 4, no. 2 (2559): 53.

³²วัฒนาพร นนลือชา and อุมารินทร์ ตูลารักษ์, “อุดมการณ์ในละครโทรทัศน์แนวผีของไทย,” *วารสารวิชาการแพรวา ภาพศิลป์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์* 1, no. 3 (2557): 28.

กระบวนการสร้างผู้กระทำเองที่ผลิตซ้ำความงามบางลักษณะและผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางอำนาจ³³

วีรญา กังวานเจิดสุขได้อาศัยแนวคิดเรื่องกลไกในการปราบปรามและกลไกทางอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการอธิบายความสำเร็จของนโยบายแปงสาลีของรัฐบาลเกาหลีใต้ในสมัยรัฐบาลของนายพัคจ็องฮี (Park Chung Hee) ที่อาศัยทั้งการบังคับตามกฎหมายในการตรวจสอบปีนโตของนักเรียนและบังคับให้รับประทานอาหารที่ทำจากแปงสาลีแทนข้าวสาร³⁴ หรือการอาศัยเพลงหรือการโฆษณาในฐานะกลไกทางอุดมการณ์เพื่อชักจูงให้รับประทานข้าวสาร³⁵

กฤษฎา เกิดดีที่อาศัยแนวคิดเรื่องกลไกในการปราบปรามและกลไกทางอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการอธิบายปรากฏการณ์การปิดกั้นข้าวสารของรัฐบาลในสถานการณ์โควิด-19 โดยอธิบายว่าประกาศ คำสั่งของรัฐและการปิดกั้นข้าวสารเป็นกลไกทางอุดมการณ์ที่รัฐใช้ในการจัดการข่าวเกี่ยวกับโควิด-19³⁶

รวมไปถึงสิ่ง สวรรณกิจและทินกฤต สิริรัตน์ที่มีความโดดเด่นแตกต่างจากงานเขียนข้างต้นทั้งหมดที่ให้ความสำคัญกับการนำแนวคิดของอัลตุสแซร์มาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม โดยบทความวิจัยของสิ่ง และทินกฤตพยายามจะนำเสนอแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์โดยตรง และที่น่าสนใจยิ่งขึ้นคือการอาศัยการตีความในเรื่องอุดมการณ์ภายใต้ความคิดของซีเซค (Žižek) และความคิดเรื่องโครงสร้างของเจมสัน (Jameson) มาตีความโน้ตทัศน์เรื่องอุดมการณ์และการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ของอัลตุสแซร์³⁷

จากการสำรวจบทความวิจัยของนักวิชาการไทยข้างต้นจะพบว่า การอาศัยแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองไทยมีลักษณะร่วมกันคือการแยกขาดระหว่างการทำหน้าที่หรือปฏิบัติการทางอุดมการณ์ที่สัมพันธ์กับการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคม งานวิชาการต่าง ๆ ข้างต้นล้วนใช้แนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในฐานะเครื่องมืออธิบายชุดความคิดที่มีสัมพันธ์กับความสัมพันธ์ทางอำนาจหนึ่ง ๆ โดยไม่จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมตามแนวคิดของมาร์กซิสต์กล่าวคือการประยุกต์ของนักวิชาการไทยต่างอาศัยแนวคิดเรื่องอุดมการณ์โดยไม่สัมพันธ์กับการต่อสู้ทางชนชั้น เช่น ในสังคมทุนนิยมระหว่าง ชนชั้นนายทุนและชนชั้นกรรมาชีพ หรือในสังคมฟิวต์ล (ศักดินา) ระหว่างเจ้าที่ดินกับไพร่ตืดที่ดิน การใช้แนวคิดของอุดมการณ์ในลักษณะนี้ อุดมการณ์จึงกลายเป็นสิ่งที่แยกขาดจากชนชั้นปกครองในระบบทุนนิยม การผลิตซ้ำอำนาจจึงสามารถเกิดขึ้นได้ในเรื่องเพศ เรื่องสิ่งแวดล้อม หรือการกลายเป็น

³³Maytawee Holasut, “‘As Beautiful as You Are Told’: A Critique on the Ideology of Natural Beauty in ‘The Body Project’ Exhibition,” วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 14, no. 1 (February 12, 2015): 55–56.

³⁴วีรญา กังวานเจิดสุข, “ที่มาและการดำเนินนโยบายแปงสาลีของรัฐบาลพัคจ็องฮี: บทวิเคราะห์ความสำเร็จ,” *International Journal of East Asian Studies* 23, no. 2 (2019): 240.

³⁵วีรญา กังวานเจิดสุข, 242–43.

³⁶กฤษฎา เกิดดี, “การวิเคราะห์วัตถุประสงค์ เหตุผล และวิธีการปิดกั้นการสื่อสารในประกาศ คำสั่ง และข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19ในประเทศไทย,” วารสารนิเทศศาสตร์ปริทัศน์ 26, no. 1 (2565): 198.

³⁷สิ่ง สวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, “ว่าด้วยอุดมการณ์และโครงสร้างของหลุยส์ อัลตุสแซร์: สาระงานศึกษาในไทยและข้อเสนอในการอ่านใหม่,” *มนุษยศาสตร์สาร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 25, no. 1 (2567): 159–88.

อุดมการณ์ที่อิงกับพื้นที่

บทความวิจัยที่สำรวจมาข้างต้นสามารถจัดกลุ่มได้เป็น 3 กลุ่มคือกลุ่มแรกที่ใช้ในการศึกษาชุดความคิดหรือ ‘อุดมการณ์’ ไม่ว่าจะเป็นในละครของขวัญของวัฒนาพรและอุมารินทร์ การศึกษา ‘อุดมการณ์ล้านนา นิยม’ ของสุนทร และการศึกษา ‘อุดมการณ์ทางเพศ’ ของเมธาวิและธีรณรงค์ ในขณะที่กลุ่มที่สองจะศึกษาการนำกลไกทางอุดมการณ์ไปใช้ในการผลักดันนโยบายให้ประสบความสำเร็จ เช่นในกรณีการศึกษาของวีรญา ต่อนโยบายข้าวสาลีของรัฐบาลนายทักษิณชิต และการศึกษาของกฤษดาต่อการปิดกั้นข่าวสารในเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 และกลุ่มสุดท้ายคืองานเขียนที่ศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์โดยตรงในงานเขียนของสิงห์และทินกฤต

การใช้แนวคิดอัลตุสแซร์ในกลุ่มแรกนี้สามารถดูได้จากบทความวิจัยของวัฒนาพรและอุมารินทร์ สุนทร สุนทรและสมพงษ์ วัฒนาพรและอุมารินทร์ได้อธิบายว่าการวิจัยของตนอาศัยแนวคิดของอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์อธิบายว่าอุดมการณ์เป็นชุดความคิดความเชื่อหรือสำนึกที่ทำให้คนปฏิบัติตาม³⁸ วัฒนาพรและอุมารินทร์ได้จำแนกประเภทของอุดมการณ์ที่ปรากฏในละครโทรทัศน์แนวผีออกเป็น 9 ประเภท คือ “อุดมการณ์ ศักดิ์คตินา อุดมการณ์ทุนนิยม อุดมการณ์เรื่องคุณค่าของแต่ละเพศและความสัมพันธ์ระหว่างเพศ อุดมการณ์ชาตินิยม อุดมการณ์เกี่ยวกับความรุนแรง อุดมการณ์ทางไสยศาสตร์ อุดมการณ์แห่งพุทธศาสนา อุดมการณ์วิทยาศาสตร์ และอุดมการณ์เรื่องความรัก”³⁹ สองอุดมการณ์แรก (อุดมการณ์ศักดิ์คตินาและอุดมการณ์ทุนนิยม) อาจพอกกล่าวได้ว่ามีความเชื่อมโยงกับชนชั้นในสังคมแต่เป็นชนชั้นหลักของสังคมนั้นแบบเดิม (สังคมศักคตินา) และอุดมการณ์ของชนชั้นหลักในสังคมปัจจุบันคืออุดมการณ์ทุนนิยม แต่อุดมการณ์อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็ นอุดมการณ์เกี่ยวกับคุณค่าทางเพศ ความรุนแรง ไสยศาสตร์ ชาตินิยม พุทธศาสนา วิทยาศาสตร์ ความรัก จะเชื่อมโยงกับชนชั้นหลักทางสังคมอย่างไร และที่น่าสนใจคือการกล่าวถึงอุดมการณ์วิทยาศาสตร์ย่อมเท่ากับขัดแย้งกับแนวคิดของอัลตุสแซร์ที่ยืนยันว่าอุดมการณ์ย่อมต้องไม่ใช่วิทยาศาสตร์⁴⁰

บทความวิจัยทั้งสองชิ้นของสุนทร และอีกหนึ่งชิ้นของสุนทรและสมพงษ์ก็สามารถจัดอยู่ในกลุ่มแรก ดังจะเห็นได้จากการอธิบายของสุนทรที่มีต่ออุดมการณ์สิ่งแวดล้อมที่ถึงแม้จะกล่าวถึงการที่ชนชั้นปกครองล้านนาอาศัยอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมที่กล่าวถึงชุดความเชื่อที่ประกอบด้วย “4 ส่วน คือ สัตว์ ผี คน และพืช การวางความสัมพันธ์ให้อยู่บนระนาบเดียวกัน และมองว่าต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่ของตน อาจมองว่าเป็น ‘การแบ่งงานกันทำ’ (division of labor) ชุดความเชื่อดังกล่าวจะประกอบด้วย สัตว์ 41 ชนิด พืช 32 ชนิด เทวดาหรือยักษ์อีก 15 จำพวก และมนุษย์ 6 ประเภท”⁴¹ และที่เป็นอุดมการณ์เพราะ “ระบบความเชื่อดังกล่าวทำให้เรามองเห็นอุดมการณ์ และการนิยามตัวตนของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมว่า มนุษย์เป็นเพียงสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ

³⁸วัฒนาพร นนลือชา and อุมารินทร์ ตูลารักษ์, “อุดมการณ์ในละครโทรทัศน์แนวผีของไทย,” 28.

³⁹วัฒนาพร นนลือชา and อุมารินทร์ ตูลารักษ์, 29.

⁴⁰Althusser, “Ideology and Ideological State Apparatuses,” 175.

⁴¹สุนทร คำยอด, “อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในเอกสารโบราณล้านนา,” 62.

มิได้เป็นศูนย์กลาง”⁴² หากเรายอมรับว่าการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในแง่ที่ว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติไม่ได้เป็นศูนย์กลาง ก็อาจจะกล่าวได้ว่าชุดความคิดดังกล่าวเป็นความคิดของอัลตุสแซร์ ในความหมายที่กว้างที่สุดคือได้สร้างผู้กระทำ (subject) บางลักษณะที่มีต่อธรรมชาติ แต่การอธิบายในรูปแบบดังกล่าวไม่ได้มีการอธิบายเชื่อมโยงต่อการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมและการโครงสร้างอำนาจทางชนชั้นใด ๆ ทั้งสิ้น

บทความวิจัยลำดับต่อมาของสุนทรก็มีลักษณะเดียวกันกล่าวคือในการศึกษาเพลง ‘ซอน้ำทวม’ ‘ผาวิ่งซู่’ และ ‘ผ้าทอขึ้นน้ำทวม’ ในการอธิบายถึงอุดมการณ์ ‘ลัทธิลัทธินิยมนิยม’ ที่หมายถึง “ชุดความคิดที่ประกอบสร้างขึ้นจนเกิดการรับรู้ ‘โดยใช้ความเป็นลัทธิลัทธินิยมนิยม’ ที่สะท้อนผ่านภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์ และมีบทบาทในการเชื่อมประสานกลุ่มคนที่มีความคิดที่คล้ายกันเข้าด้วยกัน โดยทำให้คนบางกลุ่มเข้ามาขับเคลื่อนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การผลิตงานวรรณกรรม บทเพลง และตัวบทอื่น ๆ”⁴³ การให้ความหมายของอุดมการณ์ในลักษณะนี้เท่ากับว่าอุดมการณ์คือชุดความคิดที่ทำให้คนรวมกลุ่มกันเข้ามามีบทบาทบางอย่างบนจุดมุ่งหมายเดียวกัน โดยอาศัยสื่อทำให้เกิดการรวมตัวกัน สุนทรใช้ความหมายอุดมการณ์ในลักษณะนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงการต่อต้านรัฐบาลกลางแต่ดำเนินการอย่างคลุมเครือไม่ตรงไปตรงมามีทั้งการชื่นชมและต่อต้านรัฐบาลปะปนกัน⁴⁴ หรือหากใช้ภาษาของอัลตุสแซร์คือการสร้างผู้กระทำขึ้นมา การต่อต้านรัฐบาลหรือการสร้างความจริงร่วมกับความขมขื่นอันเนื่องมาจากการสร้างเงื่อนไขจะประสบกับความยากลำบากในการเชื่อมโยงกับการต่อสู้ทางชนชั้น

เช่นเดียวกับบทความวิจัยของสุนทรและสมพงษ์ในการศึกษา ‘อุดมการณ์ลัทธิลัทธินิยมนิยม’ ในการศึกษาวรรณกรรมภาคเหนือในการสร้างความเป็น ‘ลัทธิลัทธินิยมนิยม’ เมื่อเผชิญกับอุดมการณ์ ‘ชาตินิยม’⁴⁵ การใช้อุดมการณ์ในความหมายว่าอุดมการณ์ ‘ลัทธิลัทธินิยมนิยม’ เป็นอุดมการณ์ที่ต่อต้านอุดมการณ์หลักยิ่งเป็นการแยกขาดความอุดมการณ์ให้ออกจากต่อสู้ทางชนชั้นกลายเป็นการต่อสู้ระหว่างจินตนาการร่วมกันในฐานะผู้กระทำท้องถิ่นที่ต่อสู้กับจินตนาการร่วมกันของผู้กระทำส่วนกลาง

งานของเมธาวิ ในการอธิบายการเปิดโปงความงามของสตรีที่ซ่อนเร้นความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคม และอุดมการณ์ได้สร้างผู้กระทำ (subject) อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์อำนาจหนึ่ง ๆ⁴⁶ เป็นที่แน่นอนว่ารูปแบบความงามที่ได้รับการยอมรับทางสังคมย่อมสัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจ และการจัดระเบียบสังคมว่าสิ่งใดที่เรียกว่างาม และความงามที่เป็นธรรมชาติ แต่การนำแนวคิดอัลตุสแซร์มาใช้ในลักษณะนี้เท่ากับละทิ้งการ

⁴²สุนทร ค่ายอด, 62.

⁴³สุนทร ค่ายอด, “จาก ‘ซอน้ำทวม’ ถึง ‘เพลงผาวิ่งซู่’ สู่ ‘ผ้าขึ้นน้ำทวม’: การต่อสู้ด้วยภาษา และอุดมการณ์ลัทธิลัทธินิยมนิยม,” 28.

⁴⁴สุนทร ค่ายอด, 40.

⁴⁵สุนทร ค่ายอด and สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธ์ุ, “‘อุดมการณ์ลัทธิลัทธินิยมนิยม’ ในวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ,” 55.

⁴⁶Holasut, “‘As Beautiful as You Are Told’: A Critique on the Ideology of Natural Beauty in ‘The Body Project’ Exhibition,” 56.

ผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะเป็นชนชั้น และละเลยว่ากลไกทางอุดมการณ์เป็นทั้งเครื่องมือและพื้นที่ในการต่อสู้ทางชนชั้นตามความเข้าใจของอัลตุสแซร์ออกไป⁴⁷

ประเด็นเรื่องเพศกับอุดมการณ์ยังสามารถดูได้จากบทความวิจัยของธีรณรงค์ กนกวรรณและคมกฤษที่กล่าวถึงว่าอุดมการณ์มีบทบาทในการกำหนด ‘โครงสร้างส่วนล่าง’ และอุดมการณ์ในฐานะ ‘โครงสร้างบน’ ก็ถูกกำหนดโดย ‘โครงสร้างส่วนล่าง’ เช่นกัน⁴⁸ ประเด็นที่น่าสนใจคือหากเรายอมรับว่าเพศในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ และอุดมการณ์ดังกล่าวสร้างความไม่เท่าเทียมกันและผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางเพศที่ไม่เท่าเทียมกันนี้ ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์อย่างไรต่อการกำหนดระหว่างกันของโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่างซึ่งเป็นแนวคิดในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และสังคมในแนวคิดมาร์กซิสม์ ทั้งอุดมการณ์ทางเพศยังถูกแยกขาดออกจากการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมที่อธิบายผ่านการถือครองปัจจัยการผลิต ด้วยเหตุนี้การอธิบายอุดมการณ์ทางเพศโดยอาศัยแนวคิดอุดมการณ์แบบอัลตุสแซร์จึงเป็นการอธิบายหน้าที่และปฏิบัติการของอุดมการณ์โดยปราศจากการเชื่อมโยงกับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และสังคมที่แนวคิดอุดมการณ์เป็นส่วนประกอบ

กลุ่มที่สอง การใช้แนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ต่อการอธิบายนโยบายของรัฐบาลสามารถดูได้ในวิวิธนาการจากการศึกษานโยบายข่าวสาส์นในสมัยรัฐบาลนายทักษิณ ชินวัตร มีการนำแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์มาใช้ในแนวทางที่ต่างออกไปกล่าวคืออาศัยหน้าที่ของกลไกทางอุดมการณ์ในการสร้างความยินยอมและกลไกปราบปรามในการบังคับให้สมาชิกในสังคมเกาหลีใต้ในสมัยรัฐบาลนายพัคจ็องฮียอมรับการบริโภคม้าข่าวสาส์น⁴⁹ การนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ก็เป็นเช่นเดียวกับบทความการวิจัยต่าง ๆ ข้างต้นคืออาศัยบางส่วนของแนวคิดอุดมการณ์มาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายปรากฏการณ์มากกว่าที่จะเชื่อมโยงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างอุดมการณ์กับการรักษาอำนาจและการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมของชนชั้นหลัก

การนำแนวคิดอัลตุสแซร์ไปใช้ในการอธิบายนโยบายทางการเมืองยังสามารถพบได้อีกจากบทความวิจัยของกฤษดาในการอธิบายถึงการปิดกั้นการสื่อสารของรัฐบาลในสถานการณ์โควิด โดยกฤษดาได้อ้างถึงข้อความของอัลตุสแซร์ที่กล่าวว่าการปิดกั้นข่าวสาร (censorship) เป็นส่วนหนึ่งของกลไกทางอุดมการณ์⁵⁰ เป็นที่แน่นอนว่าอัลตุสแซร์ได้กล่าวเช่นนั้นจริง เพียงแต่เช่นเดียวกับบทความวิจัยต่าง ๆ ข้างต้น กลไกทางอุดมการณ์ไม่ได้มีเพื่อสนับสนุนหรือทำให้พลเมืองหรือสมาชิกสังคมหนึ่ง ๆ ยอมรับนโยบาย หรือยอมรับชุดความคิดบางประการแต่มีไว้เพื่อผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมและรักษาไว้ซึ่งอำนาจชนชั้นหลักในสังคมซึ่งใน

⁴⁷Althusser, “Ideology and Ideological State Apparatuses,” 147.

⁴⁸ธีรณรงค์ สกฤษศรี, กนกวรรณ ธีรารัตน์, and คมกฤษ ตะเพียนทอง, “พันธนาการข้ามยุค: อุดมการณ์เพศคติน (ไม่เคย) ได้,” 98.

⁴⁹วิวิธนาการ กังวานเจ็ดสุข, “ที่มาและการดำเนินนโยบายแบ่งสาส์นของรัฐบาลพัคจ็องฮี: บทวิเคราะห์ความสำเร็จ,” 236.

⁵⁰กฤษดา เกิดดี, “การวิเคราะห์วัตถุประสงค์ เหตุผล และวิธีการปิดกั้นการสื่อสารในประกาศ คำสั่ง และข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19ในประเทศไทย,” 193; โปรตดู Althusser, “Ideology and Ideological State Apparatuses,” 145.

สังคมทุนนิยมคือชนชั้นนายทุน หากอธิบายโดยอาศัยแนวคิดของอัลตุสแซร์ในเรื่องดังกล่าวก็อาจจะต้องแสดงให้เห็นว่าการปิดกั้นข่าวสารของรัฐบาลนั้นทำให้ชนชั้นนายทุนได้ประโยชน์อย่างไร

กลุ่มสุดท้ายการศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ของสิงห์ และทินกฤต จะพบว่าสิงห์ และทินกฤตได้นำเสนอถึงการนำแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์มาใช้ในไทย และให้ความสำคัญของงานแปลของกาญจนา แก้วเทพที่มีคุณูปการต่อการศึกษาและประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวในไทย⁵¹ แต่สิงห์และทินกฤตได้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดในการนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้โดยให้ความสำคัญกับ *ISA* เป็นหลักและละเลยงานเขียนอื่นของอัลตุสแซร์ เช่น งานเขียนเรื่อง *สำหรับมาร์กซ์* หรือ *การศึกษาเรื่องทุน* ที่มีความสำคัญกับมโนทัศน์เรื่องอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการตีความและประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าว

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าบทความวิจัยของสิงห์และทินกฤตไม่ได้เอ่ยถึงงานเขียนที่มีเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์โดยตรงไม่ว่าจะเป็น *TPPTF* และ *ORC* ซึ่งทำให้บทความวิจัยของสิงห์และทินกฤตเผชิญกับปัญหาเดียวกับงานวิจัยต่าง ๆ ข้างต้นตามการให้เหตุผลของสิงห์และทินกฤตเอง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ สิงห์และทินกฤตได้เขียนข้อเสนอ 6 ประการต่อแนวคิดดังกล่าว ดังต่อไปนี้ (ตลอดงานเขียนของสิงห์และทินกฤต เรียกบทความ *ISA* ว่า *ISA* และเรียก ‘อัลตุสแซร์’ ว่า ‘อัลตุสแซร์’)

- (1) ในส่วนแรกของบทความ *ISA* แทนที่โครงสร้างส่วนบนจะเป็นเพียงเงาสะท้อนของโครงสร้างส่วนล่าง มันเป็นการผลิตเช่นกัน แต่เป็นการผลิตซ้ำ (reproduction) เพราะการผลิตในฐานะทางเศรษฐกิจโดยลำพัง “ไม่สามารถมีชีวิตยืนยาวเกินกว่า 1 ปี” หากไม่มีการผลิตซ้ำเงื่อนไขต่างๆ ที่ทำให้การผลิตนั้นเป็นไปได้ (Althusser, 1970, ส่วน On the Reproduction of the Conditions of Production, อ้างอิงคำกล่าวของมาร์กซ์ที่ว่าเด็กที่ไหนก็รู้ชื่อนี้)⁵²
- (2) กระทั่งองค์กรเอกชนก็ทำหน้าที่เชิงอุดมการณ์ได้ แม้ว่าจะมีคำว่า “รัฐ” ในกลไกรัฐก็ตาม อัลตุสแซร์มองว่าถ้าองค์กรใด ๆ ทำหน้าที่ในลักษณะนี้ก็ถือให้จัดอยู่ใน *ISAs* ได้ (Althusser, 1970, ส่วน The State Ideological Apparatuses)⁵³
- 3) *ISAs* [กลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ] ก็เป็นพื้นที่ของการต่อสู้ทางชนชั้นได้เช่นกัน แต่ประโยคต่อ ๆ มาของอัลตุสแซร์ก็แสดงให้เห็นว่ามันมีความซับซ้อนมากกว่าการต่อสู้ต่อต้านทางด้านอุดมการณ์กันอย่างตรงไปตรงมา (อย่างที่กาญจนามักสรุปไว้ เช่นในกาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2560, น. 217-8) มันเป็นสนามของความขัดแย้ง “ที่แสดงออก... ถึงผลของการปะทะ

⁵¹สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, “ว่าด้วยอุดมการณ์และโครงสร้างของทฤษฎี อัลตุสแซร์: สำนวณงานศึกษาในไทยและข้อเสนอในการอ่านใหม่,” 163–68.

⁵²สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, 172.

⁵³สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, 172.

ระหว่างการต่อสู้ของชนชั้นนายทุนกับการต่อสู้ของชนชั้นกรรมาชีพ” (Althusser, 1970, ส่วน On the Reproduction of the Relations of Production, เน้นโดยผู้วิจัย)⁵⁴

(4) ส่วนที่ 2 ของบทความ ISA ซ้ำซ้อนขึ้นไปกว่าเดิม และยังทำให้ประเด็นในข้อ (3) ที่บ่งนัยยะว่าอุดมการณ์เป็นเรื่องที่ต่อต้านไม่ได้ง่ายดายนักนั้นชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก เช่นการที่อัลตุสแซร์กล่าวว่า อุดมการณ์มีโครงสร้างและทำงานคล้ายคลึงกับจิตไร้สำนึกของฟรอยด์ ซึ่งนอกจากจะแปลว่ามันอยู่ลึกมากแล้วยากที่จะเปลี่ยนแปลงอีกด้วย จนถึงขั้นที่อัลตุสแซร์กล่าวว่าอุดมการณ์*โดยทั่วไป* ไม่มีประวัติศาสตร์ เป็นนิรันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลงข้ามกาลเวลา (กล่าวรวม ๆ ในเชิงรูปแบบ ไม่ได้หมายถึงอุดมการณ์อันใดอันหนึ่งในเชิงเนื้อหาที่แน่นอนว่าย่อมมีที่มาที่ไปของมัน) (Althusser, 1970, ส่วน Ideology has no History) ตรงนี้อาจจะอ่านควบคู่ไปกับอีกประโยคในอีกส่วนของบทความ (Ideology Interpellates Individuals as Subjects) ได้ว่าอุดมการณ์ไม่เคยประกาศตนว่าเป็นอุดมการณ์ แต่ดำรงอยู่นอกสิ่งที่เราคิด นอกจิตสำนึก และไม่สนว่าเราคิดอย่างไร⁵⁵

(5) อุดมการณ์บิดเบือนก็จริง แต่มันไม่ใช่สิ่งที่สะท้อนความสัมพันธ์อันไปปิด ลวงหลอก จอมปลอม สำหรับอัลตุสแซร์แล้ว (ในคำพูดของเขา) ในใจกลางของอุดมการณ์คือความสัมพันธ์ในเชิงจินตภาพที่ปัจเจกบุคคลมีต่อเงื่อนไขที่แท้ของการดำรงอยู่ (imaginary relationship to the real conditions of existence) ซึ่งตรงกันข้ามกับวิธีการตีความก่อนหน้านี้ที่มักจะเสนอว่า มันมีภาพแทนเงื่อนไขของการดำรงอยู่ที่แท้ของบุคคลอยู่ แต่อุดมการณ์กลับมาทำให้มันกลายเป็นภาพที่บิดเบี้ยวไปเสีย⁵⁶

(6) อุดมการณ์เป็นรูปธรรมและอยู่ในการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน⁵⁷

ข้อเสนอทั้ง 6 ประการคือสิ่งที่สิงห์และทินกฤตใช้เป็นแกนหลักของบทความวิจัยในการอ่านและนำเสนอแนวคิดอุดมการณ์ใหม่ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีการลงรายละเอียดไปยังแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์โดยตรงเมื่อเปรียบเทียบกับงานเขียนของผู้ศึกษาอัลตุสแซร์ก่อนหน้านี้ที่ให้ความสำคัญกับการประยุกต์แนวคิดเรื่องอุดมการณ์ไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ในไทย

พึงสังเกตว่าข้อเสนอ 6 ประการของสิงห์และทินกฤตไม่ได้มีการจัดระเบียบว่าแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์มีการจำแนกเป็นอุดมการณ์ในความหมายทั่วไป⁵⁸ และอุดมการณ์ในความหมายเฉพาะที่มีความแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย และช่วงเวลา⁵⁹ ทั้งการนำเสนอความหมายในแต่ละหัวข้อในที่ละประเด็นได้นำส่วนต่าง

⁵⁴สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, 172, เน้นโดยต้นฉบับ และข้อความในก้ามปูเป็นของผู้เขียน.

⁵⁵สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, 173, เน้นโดยต้นฉบับ.

⁵⁶สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, 173.

⁵⁷สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, 174, เน้นโดยต้นฉบับ.

⁵⁸Althusser, “Ideology and Ideological State Apparatuses,” 160–61.

⁵⁹Althusser, 151–52.

ๆ ของอุดมการณ์ในความหมายทั่วไปและอุดมการณ์ในความหมายเฉพาะมาผสมรวมกัน⁶⁰

นอกจากนี้ในข้อเสนอประการที่ 5 ประเด็นคืออุดมการณ์คือภาพที่บิดเบี้ยว หรืออุดมการณ์ทำให้ภาพที่นำเสนอที่บิดเบี้ยว หากอุดมการณ์คือภาพที่บิดเบี้ยวเราอาจเทียบเคียงได้กับความคิดเรื่องจิตสำนึกที่เป็นเท็จที่กล่าวโดยเองเกลส์ (false consciousness)⁶¹ การกล่าวว่าอุดมการณ์ทำให้เกิดภาพที่บิดเบี้ยวย่อมแสดงว่าอุดมการณ์ไม่ใช่ภาพที่บิดเบี้ยว ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์สภาพที่เป็นอยู่และอุดมการณ์ตามการตีความของสิ่งและทฤษฎีเสฐจึงเป็น

1. มนุษย์
 2. อุดมการณ์
 3. ภาพที่บิดเบี้ยว
 4. สภาพที่เป็นอยู่
- 2 และ 3 เป็นตัวคั่นกลางระหว่างมนุษย์ และสภาพที่เป็นอยู่

ทั้งการนำซีเชคมอธิบายอุดมการณ์ และเจมส์อธิบายโครงสร้างในการอุดช่องโหว่แนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์⁶² กลับทำให้กลายเป็นการอธิบายแนวคิดอุดมการณ์ของซีเชค⁶³ และการอธิบายโครงสร้างของเจมส์⁶⁴มากกว่าการทำความเข้าใจระบบระเบียบความหมายของอุดมการณ์และโครงสร้างของอัลตุสแซร์เอง

จะเห็นได้ว่านักวิชาการไทยได้นำแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์มาใช้ในเป็นกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองและสังคมไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในชุดความคิด หรือการอธิบายนโยบายของรัฐบาลเป็นส่วนใหญ่ มีนักวิชาการไทยที่ศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์โดยตรงเป็นส่วนน้อย ในทางตรงกันข้ามนักวิชาการและนักทฤษฎีการเมืองตะวันตกได้ศึกษาและวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์มายาวนาน และประเด็นในการถกเถียงสามารถจำแนกได้ใน 3 ประเด็นคือ ประเด็นแรก นิยามหรือความหมายของอุดมการณ์ ประเด็นที่สองความสัมพันธ์ระหว่างหน้าที่ทั่วไปและหน้าที่เฉพาะของอุดมการณ์ และประเด็นสุดท้าย ความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และวิทยาศาสตร์

ประเด็นแรกการถกเถียงและการวิพากษ์วิจารณ์นิยามอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ สามารถแสดงให้เห็น

⁶⁰นอกจากนี้การอ้างอิงงานเขียนของอัลตุสแซร์ ไม่ได้มีการระบุว่ามีกรเข้าถึงเมื่อใด บน url ไหน และตามข้อเสนอที่ 1 ที่ว่า “อ้างอิงคำกล่าวของมาร์กซ์ที่ว่าเด็กที่ไหนก็รู้ข้อนี้” นั้นหมายถึงงานเขียนใดของมาร์กซ์และการอ้างของอัลตุสแซร์ต่อคำกล่าวของมาร์กซ์อยู่ในบริบทใด

⁶¹Frederick Engels, “Engels to Franz Mehring, London, 14 July 1893,” in *Karl Marx and Frederick Engels: Selected Correspondence, 1846-1895*, trans. Dona Torr (New York: International Publishers), 511.

⁶²สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, “ว่าด้วยอุดมการณ์และโครงสร้างของหลุยส์ อัลตุสแซร์: สำรวจงานศึกษาในไทยและข้อเสนอในการอ่านใหม่,” 170.

⁶³สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, 174–76.

⁶⁴สิงห์ สุวรรณกิจ and ทินกฤต สิริรัตน์, 176–82.

ดังต่อไปนี้ นักวิชาการและนักทฤษฎีการเมืองมีความเห็นตรงกันว่านิยามอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์เป็นภาพแทน หรือภาพแสดง (representation) แต่มีความแตกต่างกันว่าเป็นภาพแทนของสิ่งใด และมีความสัมพันธ์อย่างไรกับความเป็นจริงทางสังคม (social reality) ดังจะเห็นได้จากการตีความของไมเคิล ฟรีเดิน (Michael Freeden) ที่ว่า

...อุดมการณ์เป็น ‘ความเป็นจริงใหม่’ มากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่ซ่อนเร้นความเป็นจริง อัลตุสแซร์เปรียบเทียบโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์เข้ากับส่วนบนสุดของบ้านสามชั้น โครงสร้างบนทางอุดมการณ์มีผลต่อเศรษฐกิจและโครงสร้างพื้นฐานทางการผลิตในฐานะขั้นแรก และชั้นกลาง สถาบันทางการเมืองและกฎหมาย ซึ่งชั้นกลางนี้ก็有一部分หนึ่งของโครงสร้างส่วนบนแต่ได้รับผลโดยตรงต่อชั้นล่างหรือโครงสร้างพื้นฐาน ถึงแม้ว่าโครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์ที่อยู่ชั้นบนสุดจะตั้งอยู่บนโครงสร้างพื้นฐานแต่โครงสร้างส่วนบนทางอุดมการณ์สามารถดำเนินการได้อย่างค่อนข้างเป็นอิสระ⁶⁵

และสำหรับอัลตุสแซร์แล้ว “อุดมการณ์ดำรงอยู่ชั่ววันจันทร์ในควาหมายที่ว่าปัจเจกชนไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ที่จะคิดถึงสภาพที่เป็นจริงของการดำรงอยู่ในบางลักษณะ ปัจเจกชนเหล่านี้ได้สร้างจินตนาการว่าพวกตนจะสัมพันธ์กับโลกอย่างไร อุดมการณ์จึงเป็นภาพแทนของภาพ และความสัมพันธ์นั้น”⁶⁶

จอร์จ ลาร์เรน (Jorge Larrain) หนึ่งในนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องอุดมการณ์อย่างต่อเนื่องได้ให้ความหมายอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ไว้ดังนี้ “อุดมการณ์เป็นภาพแทนแต่ไม่ใช่จิตสำนึก”⁶⁷ และ “อุดมการณ์อยู่ในระดับความเป็นจริงทางสังคม เป็นอิสระ เป็นอัตวิสัยของปัจเจกชน”⁶⁸

หรือพอล เฮิร์สท (Paul Hirst) ที่ให้ความสำคัญกับงานเขียน //SA ของอัลตุสแซร์⁶⁹ได้อธิบายความหมายของอุดมการณ์ไว้ว่า

อุดมการณ์เป็นภาพแทนของข้อยอมรับพื้นฐานที่มนุษย์ใช้ชีวิตในความสัมพันธ์ต่อภาพรวม (ที่หายไป) ต่อเงื่อนไขในการดำรงอยู่ อุดมการณ์จึงไม่ใช่ ‘จิตสำนึก’ แต่เป็นภาพแทนที่เป็น ‘จินตภาพ’ ความสัมพันธ์ที่เป็น ‘จินตภาพ’ ไม่ใช่ประสบการณ์หรือจิตสำนึกของผู้กระทำที่ได้ถูกสร้างมาแล้ว แต่เป็นจินตภาพของผู้กระทำที่ถูกสร้างให้เป็นผู้กระทำ ผู้กระทำกลายเป็นผู้กระทำผ่านความสัมพันธ์ทางจินตภาพ ผู้กระทำไม่สามารถที่จะผู้กระทำเชิงปัจเจกอย่างสมบูรณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ แต่ผู้กระทำเกิดขึ้นจากโครงสร้างที่ทำให้ยอมรับ⁷⁰

⁶⁵Michael Freeden, *Ideology: A Very Short Introduction*, Very Short Introductions 95 (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2003), 25, แปลโดยผู้เขียน.

⁶⁶Freeden, 27, แปลโดยผู้เขียน.

⁶⁷Jorge Larrain, *The Concept of Ideology* (London: Hutchinson, 1979), 155.

⁶⁸Larrain, 155, แปลโดยผู้เขียน.

⁶⁹Paul Hirst, *On Law and Ideology, Language, Discourse and Society* (London: MacMillan, 1979), 41.

⁷⁰Hirst, 42.

เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้น เราสามารถอธิบายเพิ่มเติมข้อความที่ของลาร์เรนและเฮิร์สทที่ใช้ในการอธิบายความหมายของอัลตุสแซร์ได้ดังนี้ การเป็นภาพแทน (representation) ไม่ใช่จิตสำนึก (consciousness) มาจากความแตกต่างระหว่างความคิดสองประเภท กล่าวคือภาพแทนและสำนึกล้วนเป็นความคิดทั้งคู่ แต่ความคิดเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้คิดกับสภาพแวดล้อมล้อมรอบตัวผู้คิดนั้นกลายเป็นประสบการณ์ ในขณะที่ภาพแทนนั้นไม่ได้เกิดจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว แต่มาจากแหล่งอื่น และแหล่งอื่นที่ว่านี้เองที่เป็นมาจากโครงสร้างที่ทำให้ปัจเจกชนยอมรับ (structure of recognition) ที่สร้างให้ปัจเจกชนกลายเป็นผู้กระทำ อุดมการณ์จึงกลายเป็นโครงสร้างกึ่งกลางระหว่างปัจเจกชนและตัวโลกที่เป็นจริงหรือที่เรียกว่าภาพรวมต่อเงื่อนไขในการดำรงอยู่ของมนุษย์ (totality of their conditions)

เดวิด ฮอว์ค (David Hawkes) ได้ให้ภาพอุดมการณ์ตามความคิดของอัลตุสแซร์ไว้ว่า “อุดมการณ์ฝังตัวอยู่ในปฏิบัติการทางวัตถุ”⁷¹ และในแง่ที่อุดมการณ์จึงแสดงออกมาในรูปของกลไกทางอุดมการณ์ซึ่งดำรงอยู่ทางวัตถุ⁷² ฮอว์คได้อ้างถึงแนวคิดของอัลตุสแซร์เรื่องความเป็นวัตถุของความคิด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งตัวความคิดนั้นไม่อาจแยกขาดออกจากสภาพทางวัตถุที่ทำให้เกิดความคิดนั้นขึ้น และหากมีความคิดประเภทใดที่แยกขาดจากสภาพทางวัตถุนั้น ความคิดกล่าวคืออุดมการณ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจการตีความของฮอว์คต่อนิยามอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ อุดมการณ์แบบอัลตุสแซร์เริ่มต้นที่เมื่อความคิดทั้งหมดต่างไม่อาจแยกขาดจากสภาพทางวัตถุ และอุดมการณ์ฝังตัวอยู่ในปฏิบัติการทางวัตถุ และอุดมการณ์เป็นส่วนหนึ่งของความคิด อุดมการณ์ในฐานะความคิดที่แยกขาดจากสภาพทางวัตถุจะเกิดขึ้นได้อย่างไร สำหรับประเด็นนี้ต้องยอมรับหลักการพื้นฐานก่อนว่า อุดมการณ์ย่อมต้องสัมพันธ์กับสภาพทางวัตถุ แต่หากมีความคิดใดที่อ้างตนเป็นอิสระจากสภาพทางวัตถุ และทำให้เกิดสภาพทางวัตถุขึ้นมา ความคิดนั้นจึงเป็นอุดมการณ์ ตัวอย่างเช่น กรณีของความคิดเรื่องพระเจ้า ผู้เป็นเจ้าของ กล่าวคือพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของสภาพจากความคิดเรื่องพระเจ้า กลายมาเป็นสิ่งสร้างสรรค์สรรพสิ่งแทนความคิดที่เป็นผลพวงจากกิจกรรมของมนุษย์ หลุดพ้นจากมนุษย์กลายเป็นสิ่งที่กำหนดมนุษย์เสียเอง

การศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในนักวิชาการตะวันตกนำไปสู่ปัญหาความซับซ้อนในการตีความของตัวแนวคิดเอง การแบ่งแยกระหว่างภาพแทน และจิตสำนึกที่ลาร์เรนและเฮิร์สทนำเสนอ หรือกรณีของโครงสร้างการยอมรับ การสร้างผู้กระทำ หรือแม้แต่สภาพทางวัตถุของอุดมการณ์ ล้วนแต่เป็นประเด็นที่นักวิชาการยังไม่ได้มีการเห็นพ้องต้องกันในการให้เหตุผล ทั้งนิยามหรือความหมายของอุดมการณ์มีลักษณะเป็นนามธรรมเป็นอย่างมาก หากเรายอมรับนิยามหรือความหมายข้างต้นว่าอุดมการณ์ไม่ใช่จิตสำนึกและเป็นภาพแทน และตัวผู้กระทำเกิดขึ้นจากอุดมการณ์ จะเกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ ผู้กระทำ ประสบการณ์กล่าวคือ หากเรายอมรับว่ามนุษย์ในเรียนรู้ตนเองผ่านประสบการณ์ และประสบการณ์มีผลต่อการสร้างอัตลักษณ์ และการสร้างพฤติกรรม หากอุดมการณ์เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเป็นผู้กระทำ การเกิดขึ้นของผู้กระทำที่ว่านี้มีความสัมพันธ์กับประสบการณ์ของปัจเจกชนหรือไม่ อุดมการณ์ถือเป็นจิตสำนึกหรือไม่ และในสังคมใด ๆ การเป็นผู้กระทำไม่ได้มีบทบาทเดียว เราเป็นได้ทั้งพลเมือง นักเรียน บิดาหรือมารดา ฯลฯ หาก

⁷¹David Hawkes, *Ideology* (London: Routledge, 2003), 118, แปลโดยผู้เขียน.

⁷²Hawkes, 118.

บทบาทของผู้กระทำเหล่านี้มีความขัดแย้งกัน อันเนื่องจากประสบการณ์ที่แตกต่างกัน และการเรียนรู้และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากบทบาทนั้น ถ้าการเป็นผู้กระทำเป็นหน้าที่ทั่วไปของอุดมการณ์ และการเป็นผู้กระทำที่มีลักษณะแตกต่างกันไปขึ้นกับพัฒนาการทางสังคม ประเด็นที่ตามมาคือเราไม่สามารถจะอ้างถึงการสร้างผู้กระทำในความหมายทั่วไปได้หากปราศจากผู้กระทำในความหมายเฉพาะที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคม แต่การอ้างว่าการเป็นผู้กระทำไม่ใช่จิตสำนึกไม่ใช่ประสบการณ์แล้วจะอธิบายบทบาทที่แตกต่างกันของผู้กระทำย่อย ๆ ได้อย่างไร

นิยามและความหมายที่เป็นนามธรรมของอัลตุสแซร์ยังนำไปสู่ความสับสนต่อไปอีกในกรณีของความ เป็นวัตถุของอุดมการณ์ กล่าวคือ อุดมการณ์มีสภาพเป็นวัตถุมีความหมายว่าอย่างไร หากเราไม่ยอมรับว่า อุดมการณ์เป็นจิตสำนึก ซึ่งย่อมเท่ากับว่าเราต้องปฏิเสธความหมายของอุดมการณ์ในฐานะจิตสำนึกที่เป็นเท็จที่แพร่หลายของเองเกลส์⁷³ที่เป็นที่มาของอุดมการณ์ในความหมายที่เป็นลบทั้งหมด นิยามความเป็นวัตถุของ อุดมการณ์แบบนี้ยังขัดแย้งกับนิยามอุดมการณ์ของมาร์กซ์ที่กล่าวถึงจิตสำนึกที่ทำให้มนุษย์สามารถเรียนรู้และ ต่อสู้เพื่อเอาชนะความขัดแย้งทางสังคมและสร้างสังคมใหม่ขึ้นมา⁷⁴ที่เป็นหนึ่งในที่มาอุดมการณ์ในความหมายที่ เป็นบวกอีกด้วย

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงนำไปสู่คำถาม 2 ประการคือ หนึ่งเพราะเหตุใดอัลตุสแซร์จึงต้องนำเสนอแนวคิด อุดมการณ์ในความหมายที่ไม่ใช่จิตสำนึก และยืนยันถึงความเป็นวัตถุของอุดมการณ์ และสอง และแนวคิด อุดมการณ์ของอัลตุสแซร์จะเชื่อมโยงอย่างไรในกรอบแนวคิดของนักคิดสกุลมาร์กซิสต์ ไม่ต้องกล่าวถึงความ สัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์กับชนชั้น หรือความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์และวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุนี้ช่องว่าง ต่าง ๆ เหล่านี้จึงเป็นที่มาของการวิจัยครั้งนี้ที่จะเติมเต็มการศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในเรื่องพื้นฐานของมโนทัศน์ และความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ทางอุดมการณ์กับการต่อสู้ทางชนชั้น ความสัมพันธ์กับ วิทยาศาสตร์เพื่อที่จะเป็นรากฐานในการใช้แนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการอธิบายปรากฏการณ์ ทางการเมืองและสังคมต่อไป รวมถึงการชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของแนวคิดดังกล่าวที่จะทำให้เกิดการพัฒนา แนวคิดทางอุดมการณ์ที่รัดกุมยิ่งขึ้นในอนาคต

สำหรับวงการวิชาการไทยแล้ว แนวคิดอุดมการณ์ที่รัดกุมนี้อาจจะช่วยทำให้วงการวิชาการหลีกเลี่ยง การนำตัวมโนทัศน์มาใช้โดยแยกขาดออกจากบริบททางความคิดซึ่งจะทำให้ตัวแนวคิดเกิดความไม่สมเหตุสม ผล และลดทอนพลังในการอธิบายอันเนื่องมาจากการยืด (stretching) แนวคิดดังกล่าวมาใช้ตามที่ผู้อธิบาย ต้องการต่อไป

⁷³Engels, "Engels to Franz Mehring, London, 14 July 1893," 511.

⁷⁴Karl Marx, "Preface to a Contribution to the Critique of Political Economy," in *Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels, 1857-61*, vol. 29 (London: Lawrence & Wishart, 1987), 263.